

Yürütücü İşlevler ve Özel Gereksinimli Bireyler

Editörler: Tevhide KARGIN • Birkan GÜLDENOĞLU

Editörler: Prof. Dr. Tevhide KARGIN - Prof. Dr. Birkan GÜLDENOĞLU

YÜRÜTÜCÜ İŞLEVLER VE ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLER

ISBN 978-625-6287-52-5

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2024, PEGEM AKADEMI

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 2000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşabilmektedir.

I. Baskı: Ağustos 2024, Ankara

Yayın-Proje: Zeynep Güler
Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan
Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler/Ankara

Yayıncı Sertifika No: 51818
Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Yürütücü işlevler, bireylerin hedefe yönelik davranışları planlamasını, organize etmesini, başlatmasını ve düzenlemesini sağlayan, akademik ve günlük yaşam faaliyetlerinde önemli bir rol oynayan kritik bilişsel süreçlerdir. Özel gereksinimli bireyler söz konusu olduğunda yürütücü işlevler özellikle hayati bir öneme sahiptir. Bu konuda ortaya çıkan sınırlılıklar gerek onların eğitim ortamlarında gerekse de tüm yaşamlarında başarılı olma potansiyellerini önemli ölçüde etkileyebilir.

Yürütücü işlevler, özel gereksinimli bireylerin bilgileri işleme, görevleri yönetme ve değişen ortamlara uyum sağlama kapasitelerini doğrudan etkiler. Bu becerilerin geliştirilmesi, akademik performansın artmasına, daha iyi sosyal etkileşimlere ve daha fazla genel bağımsızlığa vurgu yaparak özel gereksinimli bireylerin eğitimden maksimum düzeyde faydalanmasını sağlar. Bu öneminden hareketle eğitimcilerin, klinisyenlerin ve araştırmacıların, özel gereksinimli bireylerin potansiyellerini en üst düzeyde sergileyebilmelerini sağlamak için yürütücü işlevlerini destekleyen müdahalelere ve stratejilere öncelik vermeleri gerekmektedir.

Bu bağlamda kitabımız, özel gereksinimli bireylerin eğitim sürecinde yürütücü işlevlerin anlamlı rolüne odaklanarak, hem bu alanda çalışan uzmanlara ve eğitimcilere bir farkındalık oluşturmak, hem de ulusal özel eğitim alanyazınındaki önemli bir boşluğu doldurmak amacıyla hazırlanmıştır. Her ne kadar uluslararası alanyazında yürütücü işlev eksikliklerinin özel gereksinimli bireylerin akademik performansları ve günlük yaşamları üzerindeki etkisine ilişkin pek çok kaynak olsa da ulusal alanyazında alanda çalışan uzmanlar ve eğitimciler için pratik bilgileri bütünleştiren kapsamlı kaynakların eksikliği söz konusudur. Kitabımız, Ülkemizde ortaya çıkan bu boşluğu doldurarak, özel gereksinimli öğrencilerin eğitim süreçlerini destekleyecek bilgiler sunmaktadır. Bu yönüyle kitabımızın, sadece yürütücü işlevlere ilişkin bir farkındalık kazandırmakla kalmayacağı, aynı zamanda alanda çalışan profesyonelleri daha etkili eğitim uygulamalarına teşvik ederek onlara konuyla ilgili gerekli bilgileri sunduğu düşünülmektedir.

Özel eğitim alanındaki önemli bir boşluğu doldurmak üzere hazırlanmış olan *Yürütücü İşlevler ve Özel Gereksinimli Bireyler* adlı kitabımız toplamda dokuz bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölümde Yürütücü İşlevlerin Kavramsal ve Kuramsal Temelleri* konusuna değinilmiş ve yürütücü işlev becerilerinin kuramsal temelleri tüm yönleriyle ayrıntılı biçimde okurlara sunulmuştur.

Yürütücü İşlev Becerilerinin Değerlendirilmesi başlığını taşıyan *ikinci bölümde* ise ilgili becerilerin performans, davranış ve bilgisayar uygulamalarına dayalı değerlendirme biçimleri detaylı şekilde açıklanmış, bu değerlendirmeler-

de yaygın olarak kullanılan görevler, araçlar ve uygulamalar sunularak bunların avantajları ve dezavantajları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü ***Erken Çocuklukta Yürütücü İşlevler*** başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında yürütücü işlev becerilerinin erken dönem gelişimi ile yaşamın ileriki yıllarındaki etkileri ve yürütücü işlevlerin diğer gelişim alanları ile ilişkisi konularına değinilmiştir.

Kitabımızın dördüncü ve beşinci bölümünde ise yürütücü işlevlerin günlük yaşamla ilişkisine değinilmiş ve ***Sosyal Beceriler ile Günlük/Toplumsal Yaşam Becerileri ve Yürütücü İşlevler*** konuları ele alınmıştır.

Altı, yedi ve sekizinci bölümlerde, özel gereksinimli bireylerde yürütücü işlevler konusuna vurgu yapılmış ve sırasıyla ***Öğrenme Güçlüğü, Otizm ve Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu*** olan bireylerin yürütücü işlev becerilerinde yaşadıkları durumlar detaylı olarak incelenmiştir.

Son bölüm olan ***Yürütücü İşlev Bozukluklarının Desteklenmesi*** bölümünde ise yürütücü işlev bozukluğuna yönelik müdahale programları, programların içerikleri ve desteklediği alanlar tanıtılmış ve etkili müdahale programlarının özellikleri sunulmuştur.

Oldukça kapsamlı olarak hazırlanan ***Yürütücü İşlevler ve Özel Gereksinimli Bireyler*** kitabımız özel eğitim alanında değerli çalışmalar yürüten alan uzmanlarının katkılarıyla hazırlanmıştır. Kitabımızın özel gereksinimli bireylerde akademik çalışmalarını sürdüren akademisyenler ile alanda çalışan uzmanlar, öğretmenler, lisans ve lisansüstü öğrenimlerine devam eden tüm ***öğrencilere*** yararlı olması dileğiyle...

Prof. Dr. Tevhide KARGIN

Prof. Dr. Birkan GÜLDENOĞLU

Temmuz, 2024

BÖLÜMLER VE YAZARLARI

Editörler: Prof. Dr. Tevhide KARGIN - Prof. Dr. Birkan GÜLDENOĞLU

1. Bölüm: Yürütücü İşlevler: Kavramsal ve Kuramsal Temelleri

Prof. Dr. Tevhide KARGIN, Kapadokya Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-1243-8486

Dr. Öğr. Üyesi Hilal GENGEÇ, Kırıkkale Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-8723-6857

Uzm. Bülent KOCA, Parla Özel Eğitim Merkezi

ORCID No: 0000-0002-4890-1233

2. Bölüm: Yürütücü İşlev Becerilerinin Değerlendirilmesi

Dr. Öğr. Üyesi Hilal GENGEÇ, Kırıkkale Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-8723-6857

3. Bölüm: Erken Çocuklukta Yürütücü İşlevler

Dr. Öğr. Üyesi Ceyhan SERVİ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-3960-347X

4. Bölüm: Yürütücü İşlevler ve Sosyal Beceriler

Uzm. Gözde ÇİNBAŞ, Parla Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi

ORCID No: 0000-0002-5308-9024

5. Bölüm: Yürütücü İşlevler ve Günlük ve Toplumsal Yaşam Becerileri

Dr. Öğr. Üyesi Deniz AKDAL, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-9272-3422

Arş. Gör. Semra OMAK, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-2367-9736

6. Bölüm: Öğrenme Güçlüğü ve Yürütücü İşlevler

Dr. Öğr. Üyesi Reşat ALATLI, Ankara Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-7504-5746

7. Bölüm: Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklar ve Yürütücü İşlevler

Dr. Öğr. Üyesi Ceyhan SERVİ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-3960-347X

8. Bölüm: Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocuklar ve Yürütücü İşlevler

Doç. Dr. Halime Miray SÜMER DODUR, Çankırı Karatekin Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1470-8195

9. Bölüm: Yürütücü İşlev Bozukluklarının Desteklenmesi

Uzm. Bülent KOCA, Parla Özel Eğitim Merkezi
ORCID No: 0000-0002-4890-1233

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iii
Bölümler ve Yazarları.....	v

1. BÖLÜM YÜRÜTÜCÜ İŞLEVLER: KAVRAMSAL VE KURAMSAL TEMELLERİ

Giriş.....	2
Yürütücü İşlevlerin Kavramsal Temelleri.....	4
Yürütücü İşlevlerin Önemi.....	7
Yürütücü İşlevlerin Bileşenleri	9
Yürütücü İşlevlerin Kuramsal Temelleri.....	18
Grafman'ın Yapılandırılmış Olay Kompleksi Teorisi (Grafman's Structured Event Complex Theory).....	18
Baddeley'in Çok Bileşenli Çalışma Belleği Modeli (Baddeley's Multicomponent Model of Working Memory)	22
Sıcak ve Soğuk Yürütücü İşlevler (Hot and Cold Executive Functions).....	27
Birlik ve Çeşitlilik Modeli (Unity and Diversity Model).....	30
Barkley'in Yürütücü İşlevler Modeli (Barkley's Executive Functions Model)	32
Anderson'un Yürütücü İşlevler Modeli (Anderson's Executive Function Model).....	34
Diamond'un Yürütücü İşlevler Modeli (Diamond's Executive Functions Model)	35
Zelazo'nun Yürütücü İşlevler Modeli (Zelazo's Executive Functions Model).....	36
Özet	38
Yararlanılan Kaynaklar	39

2. BÖLÜM YÜRÜTÜCÜ İŞLEV BECERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Giriş.....	54
Performansa Dayalı Değerlendirme	59
Davranışa Dayalı Değerlendirme.....	75
Bilgisayar Uygulamalarına Dayalı Değerlendirme	80
Özet	82
Yararlanılan Kaynaklar	84

3. BÖLÜM

ERKEN ÇOCUKLUKTA YÜRÜTÜCÜ İŞLEVLER

Giriş.....	94
Erken Çocuklukta Yürütücü İşlevlerin Gelişimi.....	95
Erken Çocuklukta Yürütücü İşlevlerin Yeri ve Önemi.....	100
Erken Çocuklukta Yürütücü İşlevlerin Diğer Gelişimsel Alanlar ile İlişkisi.....	103
Yürütücü İşlevler ve Dil.....	103
Yürütücü işlevler ve Zihin Kuramı.....	105
Yürütücü İşlevler ve Okuma.....	107
Yürütücü İşlevler ve Yazma.....	108
Yürütücü İşlevler ve Matematik.....	109
Erken Çocuklukta Yürütücü İşlevlerin Desteklenmesi.....	109
Yürütücü İşlevleri Desteklemek İçin Yapılabilecek Örnek Etkinlikler.....	112
Özet.....	114
Yararlanılan Kaynaklar.....	115

4. BÖLÜM

YÜRÜTÜCÜ İŞLEVLER VE SOSYAL BECERİLER

Giriş.....	124
Sosyal Becerilerin Tanımı.....	124
Gelişim Dönemlerine Göre Sosyal Beceriler.....	126
Okul Öncesi Dönemde Sosyal Beceriler.....	126
Orta Çocukluk Döneminde Sosyal Beceriler.....	130
Ergenlik Döneminde Sosyal Beceriler.....	133
Yürütücü İşlevler ve Sosyal Beceriler Arasındaki İlişki.....	134
Dikkat ve Sosyal Beceriler.....	136
Ketleme (Önleyici/ Engelleyici Kontrol) ve Sosyal Beceriler.....	137
Bilişsel Esneklik ve Sosyal Beceriler.....	137
Çalışma Belleği ve Sosyal Beceriler.....	138
Planlama ve Sosyal Beceriler.....	139
Özet.....	140
Yararlanılan Kaynaklar.....	140

5. BÖLÜM

YÜRÜTÜCÜ İŞLEMLER VE GÜNLÜK VE TOPLUMSAL YAŞAM BECERİLERİ

Giriş	144
Günlük ve Toplumsal Yaşam Becerileri Nedir?.....	144
Yürütücü İşlemler ile Günlük ve Toplumsal Yaşam Becerileri Arasındaki İlişki	146
Özet	158
Yararlanılan Kaynaklar	159

6. BÖLÜM

ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜ VE YÜRÜTÜCÜ İŞLEMLER

Giriş.....	166
Disleksi ve Yürütücü İşlemler.....	167
Disleksi ve Ketleme	167
Disleksi ve Çalışma Belleği	169
Disleksi ve Bilişsel Esneklik	170
Diskalküli ve Yürütücü İşlemler	172
Diskalküli ve Çalışma Belleği	172
Diskalküli ve Bilişsel Esneklik	173
Diskalküli ve Ketleme	174
Disgrafi ve Yürütücü İşlemler	174
Öğrenme Güçlüğü Olan Çocukların Yürütücü İşlemlerine Yönelik Müdahaleler ...	176
Özet	178
Yararlanılan Kaynaklar	179

7. BÖLÜM

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLAR VE YÜRÜTÜCÜ İŞLEMLER

Giriş.....	186
Otizm Spektrum Bozukluğunun Tanımı	187
Otizm Spektrum Bozukluğunun Yaygınlığı	187
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Sosyal Özellikleri.....	188
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Davranışsal Özellikleri	189
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Dil Özellikleri	189
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Bilişsel Özellikleri.....	190

Yürütücü İşlevler Nedir?.....	190
Yürütücü İşlev Bozukluğu (Executive Dysfunction) Nedir?	191
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Yürütücü İşlevler	192
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Çalışma Belleği	194
Çalışma Belleğinin Değerlendirilmesi.....	195
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Bilişsel Esneklik	195
Bilişsel Esnekliğin Değerlendirilmesi.....	196
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Ketleme	197
Ketlemenin Değerlendirilmesi	198
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Yürütücü İşlevlerin Desteklenmesi.....	199
Özet	201
Yararlanılan Kaynaklar	202

8. BÖLÜM

DİKKAT EKSİKLİĞİ VE HİPERAKTİVİTE BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLAR VE YÜRÜTÜCÜ İŞLEVLER

Giriş.....	206
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu	207
Yaygınlık.....	208
Alt Tipler ve Belirtiler.....	208
Cinsiyet farklılıkları	208
Etiyoloji ve Risk Faktörleri.....	209
Tanımlama Kriterleri.....	209
DEHB’de Yürütücü İşlevler	210
DEHB Olan Çocukların Yürütücü İşlevlerine Yönelik Müdahaleler	216
DEHB Olan Çocukların Yürütücü İşlev Becerilerinin Desteklenmesine İlişkin Öneriler	217
Özet	220
Yararlanılan Kaynaklar	220

9. BÖLÜM**YÜRÜTÜCÜ İŞLEV BOZUKLUKLARININ DESTEKLENMESİ**

Giriş.....	226
Yürütücü İşlev Bozuklukları	226
Bozukluklardan Etkilenen Alanlar	227
Bozukluklara Yönelik Uygulamalar	228
Yürütücü İşlev Bozukluklarının Desteklenmesi.....	229
Okul Temelli Müdahale Programları.....	232
Bilgisayar Temelli Müdahale Programları	234
Mindfulness (Bilinçli Farkındalık) Eğitimi	235
Özet	236
Yararlanılan Kaynaklar	237

1. BÖLÜM

YÜRÜTÜCÜ İŞLEVLER: KAVRAMSAL VE KURAMSAL TEMELLERİ

Prof. Dr. Tevhide KARGIN, Kapadokya Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1243-8486

Dr. Öğr. Üyesi Hilal GENGEÇ, Kırıkkale Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8723-6857

Uzm. Bülent KOCA, Parla Özel Eğitim Merkezi
ORCID No: 0000-0002-4890-1233

ANAHTAR KAVRAMLAR

Yürütücü işlev becerilerini kavramsal temelleri, yürütücü işlev, yürütücü işlev becerileri, yürütücü işlev becerilerinin kuramsal temelleri, yürütücü işlevlerin önemi, ketleyici kontrol, çalışma belleği, bilişsel esneklik, dikkat, öz-düzenleme, planlama

AMAÇLAR

Bu bölümün sonunda;

- Yürütücü işlevler kavramını tanımlayabilecek,
- Yürütücü işlevlerin kuramsal temellerini açıklayabilecek,
- Yürütücü işlevlerin, insan yaşamında erken çocukluktan döneminden yetişkinliğe doğru devam eden önemini açıklayabilecek,
- Yürütücü işlevlerin temel ve üst düzey bileşenlerini, bu bileşenlerin alt elemanlarının neler olduğu ve gelişimde oynadıkları rolleri ifade edebilecek,
- Yürütücü işlevlerin bileşenleri arasındaki ilişkileri sınıflandırabileceksiniz.

İÇİNDEKİLER

Giriş

Yürütücü İşlevlerin Kavramsal Temelleri

Yürütücü İşlevlerin Önemi

Yürütücü İşlevlerin Bileşenleri

Temel Bileşenler

Ketleyici kontrol

Çalışma belleği

Bilişsel esneklik

Üst Düzey Bileşenler

Muhakeme kurma

Problem çözme

Planlama

Yürütücü İşlevlerin Kuramsal Temelleri

Grafman'ın Yapılandırılmış Olay Kompleksi Teorisi

Baddeley'in Çok Bileşenli Çalışma Belleği Modeli

Sıcak ve Soğuk Yürütücü İşlevler

Birlik ve Çeşitlilik Modeli

Barkley'in Yürütücü İşlevler Modeli

Anderson'un Yürütücü İşlevler Modeli

Diamond'un Yürütücü İşlevler Modeli

Zelazo'nun Yürütücü İşlevler Modeli

Özet

Yararlanılan Kaynaklar

GİRİŞ

Sosyal beceriler, akademik beceriler ve günlük yaşam becerileri topluma tam ve bağımsız katılım sağlayabilmek için tüm bireylerin sahip olması gereken temel becerilerdir (Wandry, Wehmeyer ve Glor- Scheib, 2013). Bu becerilerde yetkin olabilmek için bireylerin planlama, organize olma, önceliklendirme, duygu düzenleme, davranış düzenleme, dikkat, görevi başlatma ve sürdürme gibi birtakım becerilere sahip olmaları gerekmektedir. 'Yürütücü işlev becerileri' olarak ifade edilen bu beceriler en genel şekliyle, *bireylerin duygularını ve davranışlarını düzenlemede kullandıkları üst düzey bilişsel beceriler olarak tanımlanmaktadır* (Zelazo ve Carlson, 2012). 'Yürütücü işlev becerileri (executive function skills)' kavramına yönelik ilk tartışmalar 1848 yılında gerçekleşen bir kaza sonucu frontal lobu demir bir çubuk ile delinen demiryolu işçisi Phineas Gage ile birlikte 'kontrol mekanizması (control mechanism)' kavramı üzerinden başlanmıştır. Ciddi bir yaralanma